



از بلدیة تا نظام جهانی

مروری بر سرفصل‌های کتاب‌های درسی آموزش علوم اجتماعی
دوره متوسطه در ایران از ۱۳۳۵ تا کنون

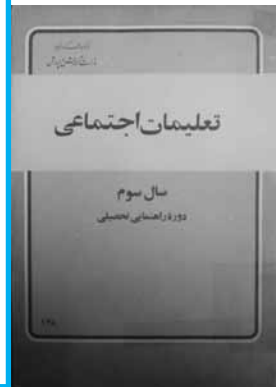
غلامرضا حمیدزاده
کارشناس ارشد جامعه‌شناسی

مقدمه

واژه «علوم اجتماعی» یا «علم الاجتماع» نخستین بار توسط متفکر و فیلسوف اجتماعی مسلمان تونس، عبدالرحمن ابن‌خلدون (۸۰۸ - ۷۳۲) ابداع شد. این واژه در ادبیات ابن‌خلدون به «علم عمران» معروف است و به بررسی اجتماعات بشری، قبایل، اقوام، دولت‌ها و پایگاه‌های دولتی، هنرها، معاش، کسب و پیشه، دانش و کیفیت و احوالات آن‌ها می‌پردازد (آزاد، ۱۳۹۰). اما قبل و بعد از آن، علوم اجتماعی در ادبیات و متون اسلامی بخشی از حکمت عملی، شامل اخلاق، سیاست مدن و تدبیر منزل که به معنای علم رفتار فردی، اجتماعی و خانوادگی است، اطلاق می‌شد. در قرون جدید، به‌ویژه از نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی، با پیدایش علم جامعه‌شناسی توسط آگوست کنت فرانسوی (۱۸۵۷ - ۱۷۹۸) علوم اجتماعی معنای وسیع‌تر و دقیق‌تری یافت و جامعه‌شناسی، علم سیاست، تعلیم و تربیت، مدیریت، روان‌شناسی و اقتصاد را شامل شد. البته اگر آموزش علوم اجتماعی را مترادف با جامعه‌پذیری و اجتماعی شدن در نظر بگیریم و بکوشیم زیر این عنوان، شهروندی را تربیت کنیم که ارزش‌ها، هنجارها و به‌طور کلی فرهنگ جامعه را پذیرفته و با قبول نقش‌های متناسب در گروه، کنش‌های اجتماعی و بهنجار بروز دهد، باید گفت که تاریخچه آموزش علوم اجتماعی هم‌زاد با تشکیل اجتماعات بشری است اما آموزش علوم اجتماعی به‌صورت سیستمی در جهان و ایران با پیشرفت علوم و شکل‌گیری علوم جدید دچار تحولاتی شد که در این مقاله قصد بررسی آن را نداریم و فقط مروری بر سرفصل‌های کتب درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه که توسط وزارت آموزش و پرورش منتشر شده و می‌شوند را خواهیم داشت ولی به دلیل ضرورت مختصری از تاریخ آموزش علوم اجتماعی بیان خواهیم کرد.

کلیدواژه‌ها: کتاب درسی، آموزش علوم اجتماعی، مطالعات اجتماعی، تعلیمات اجتماعی، درالفنون، سرفصل‌های درسی





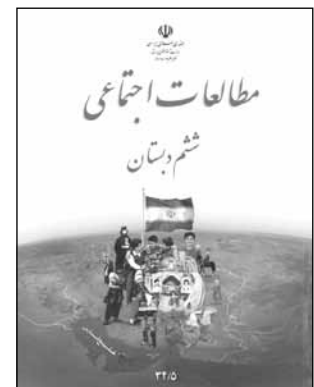
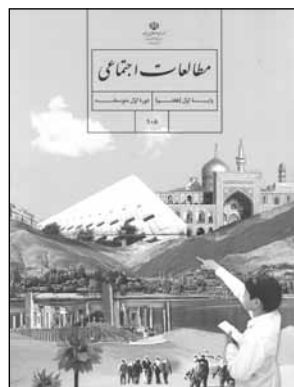
اعتبار خاصی برخوردار شد و با توجه به اصول برابری، مساوات و عدالت در اسلام، آموزش به صورت گسترده‌ای بین تمامی مسلمانان و به‌ویژه ایرانیان توسعه و رواج یافت. آموزش قرآن کریم (روخوانی و روان‌خوانی، ترجمه و تفسیر)، عربی و ادبیات عرب، فلسفه و هنر در مدارس اسلامی، مساجد و مکتب‌ها آغاز شد و به سرعت توسعه یافت. در سده دوم هجری و سده‌های پس از آن، شمار مکتب‌خانه‌ها و معلمان رو به افزایش نهاد، به طوری که هر روستا یک مکتب و گاه بیشتر داشت. به وجود آمدن نظامیه‌ها، ظهور دانشمندان بزرگ اسلامی، همچون فارابی^۱، خواجه نظام‌الملک، خیام، و... تألیف کتاب‌های علمی نفیس و تشکیل کتابخانه‌های عظیم، و ارائه بیش از صدها اختراع نشان از رشد و توسعه علوم در این دوره دارد.

با هجوم و حمله مغول در اوایل قرن هفتم هجری (۶۱۶ هـ.ق) به ایران، بسیاری از مکاتب، مساجد، مدارس و مراکز علمی در کشور از بین رفتند اما آموزش مسئولیت‌پذیری، فتوت، جوانمردی و روحیه جنگاوری و مبارزه با قوم متجاوز به کودکان در خانواده‌ها، ایلات و قبایل ادامه داشت و ظهور قیام‌های مردمی علیه دشمنان این مرز و بوم در سرتاسر نقاط ایران ادامه یافت. «قیام سرداران» نمونه‌ای از این مبارزات در این دوران است و در دوره صفوی با تثبیت و

۱ آموزش علوم اجتماعی قبل از انقلاب اسلامی
(۱۲۹۰ و قبل از تأسیس وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه)

الف آموزش علوم اجتماعی در ایران باستان
آموزش علوم اجتماعی یا آموزش مهارت‌های زندگی و شهروندی در ایران باستان در خانه، ایل و قبیله انجام می‌شد که بیشترین آموزش‌ها شامل مهارت‌های کار، فنون جنگی و رزمی، امور مذهبی و زبان بود و بین تمامی مردم رواج داشت اما آموزش‌های تخصصی و غیرعمومی مخصوص طبقات خاص بود و فقط فرزندان طبقات بالا می‌توانستند به مدارس در دیوان‌ها بروند. آن‌ها در آن مدارس خط، قوانین، حقوق، پزشکی، ریاضی، جغرافیا، موسیقی، نجوم و متون نظامی را آموزش می‌دیدند. بزرگ‌ترین دستاورد آموزشی در آن دوران، تأسیس دانشگاه جندی‌شاپور بود که به صورت مشخص به آموزش و توسعه علوم می‌پرداخت (تا دوره ساسانیان).

ب آموزش علوم اجتماعی در دوره اسلامی در ایران
با ورود اسلام به ایران و تأکیدات قرآن کریم و پیامبر اکرم (ص) بر اهمیت آموزش و کسب علم، آموزش از اهمیت و



فراگیری مذهب شیعی، مکتب‌خانه‌ها و مساجد برای آموزش عمومی به مردم، مجدداً فراگیر شدند و کار آن‌ها تا زمان تأسیس دارالفنون به سال ۱۲۲۸ ادامه یافت.

ج تأسیس دارالفنون (۱۲۲۲-۱۲۲۸)

در اوایل قرن ۱۹ میلادی و در زمان پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار که هم‌زمان با امپراتوری ناپلئون بناپارت در فرانسه بود، در دوره عباس‌میرزا در سال ۱۲۲۶ ه.ق، و بعد از محمدشاه، گروهی به‌منظور کسب دانش‌های جدید به مغرب‌زمین (اروپا) اعزام شدند. محصلان اعزامی پس از کسب دانش و مراجعت به کشور، یا در دربار و یا در مجامع شخصی به تربیت شاگردان می‌پرداختند. امیرکبیر در سال ۱۲۲۸ ه. ش فرمان تأسیس مدرسه‌ای به سبک اروپایی را در گوشه‌ای از ارگ شاهی صادر کرد. رشته‌های آموزشی در دارالفنون عبارت بودند از: زبان خارجی (انگلیسی، فرانسه و روسی)، علوم نظامی (پیاذه‌نظام، سواره‌نظام و توپخانه)، طب و جراحی، علوم مهندسی، مهندسی معدن، فیزیک و شیمی. در واقع، این مدرسه تا زمان تأسیس «وزارت معارف» (۱۳۳۲) و تا زمان مشروطه (احیای دوباره دارالفنون در سال ۱۲۸۵) عملاً در حوزه علوم انسانی و علوم اجتماعی به سبک و سیاق گذشته در مدارس قدیمی و دینی، مکتب‌خانه‌ها و خانه‌ها ادامه یافت. تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۲۸ را می‌توان هم سرآغاز مدارس متوسطه و هم سرآغاز آموزش عالی در ایران دانست. پس از تأسیس دارالفنون، خارجی‌ها و یا تحصیل‌کردگان ایرانی، مدارس دیگری را که عهده‌دار آموزش متوسطه بودند، به‌صورت خصوصی تأسیس کردند. از جمله تعدادی مدارس مانند: علمیه و لقمانیه که احتمالاً از اولین مدارس متوسطه در ایران بودند (از سال ۱۲۸۰ ه.ش) در تهران و تبریز تأسیس شدند (شریفی، ۱۳۵۴: ۲). در سال ۱۲۸۶ ه.ش وزارت معارف اولین دستور برای ایجاد دوره سه‌ساله‌ای به‌نام آموزش متوسطه را صادر کرد. از زمان تصویب دوره متوسطه تا سال ۱۳۳۵ ه.ش در دوره شش‌ساله ابتدایی و دوره اول متوسطه تغییراتی حاصل نشد ولی دوره متوسطه شامل دو سال عمومی و یک سال تخصصی گردید. دانش‌آموزانی که پس از سوم متوسطه دو سال عمومی را طی می‌کردند، گواهی‌نامه پنجم علمی اخذ می‌نمودند. به فارغ‌التحصیلان دوره دوم متوسطه در یکی از رشته‌های ادبی، ریاضی و خانه‌داری دیپلم کامل متوسطه داده می‌شد. به دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در یکی از رشته‌های ادبی و به رشته‌های ادبی، طبیعی و ریاضی اجازه داده می‌شد در صورت توفیق در امتحان مربوط در رشته‌های مناسب دانشگاهی به تحصیل ادامه دهند (موسی‌پور: ۷۰).

براساس مصوبه ۱۳۱۰ (شورای عالی فرهنگ) پس از دوره شش‌ساله ابتدایی، دوره متوسطه به دو دوره اول و دوم هر یک با سه پایه تحصیلی تقسیم شد. در طرح اصلاح ساختار آموزش و پرورش مصوب ۱۳۴۴ با تأسیس دوره راهنمایی تحصیلی با سه پایه تحصیلی (سه سال) و دوره متوسطه عمومی و فنی و حرفه‌ای با چهار پایه تحصیلی (چهار سال) تصویب شد و این روند تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی و سال ۱۳۶۸ و تأسیس نظام جدید متوسطه ادامه داشت.

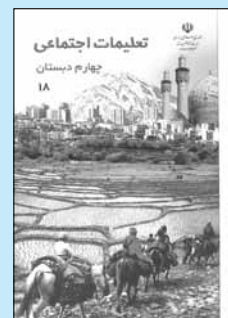
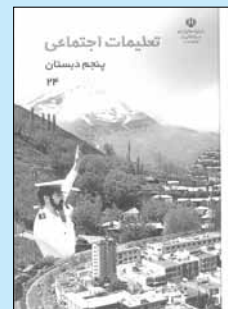
تاریخ آموزش و پرورش را می‌توان به یک دوره آموزش‌های آزاد و غیررسمی و یک دوره آموزش‌های رسمی طبقه‌بندی کرد. همچنین این طبقه‌بندی را می‌توان با توجه به شرایط سیاسی کشور به سه دوره تفکیک کرد:

۱. آموزش‌های آزاد و غیررسمی تا سال ۱۲۹۰؛

۲. دوره آموزش‌های رسمی قبل از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۲۹۰)؛

۳. دوره آموزش‌های رسمی بعد از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ تاکنون).

در نظام آموزشی قبل از مشروطه، معلم در انتخاب محتوا برای آموزش‌های خود آزاد بود و در این دوره منابع و محتوا و مواد یادگیری محدود نبودند و معلم برای انتخاب محتوا از طرفی به توان یادگیرنده و از طرف دیگر به باسواد کردن او توجه داشت و هدف از آن رفع حوائج روزمره زندگی بود. به همین دلیل، معلمان بیشتر در پی آن بودند که محتوایی استفاده کنند که بعداً در زندگی فردی کاربرد داشته باشد. روح حاکم بر این دوره، روح مکتب‌خانه‌ای بود که آزادی در انتخاب محتوا و استقلال معلم محورهای اصلی آموزش را تشکیل می‌داد. (رون، ۱۳۹۲: ۱۸). این روند تا سال ۱۳۳۴ که اداره مطالعات و برنامه‌ها که با هدف انجام مطالعه در زمینه برنامه‌داری و تحقیق پیرامون هدف‌ها و تجدید برنامه و روش‌های تعلیم و تربیت بود، ادامه داشت و تا سال ۱۳۴۲ این اداره توانست چندین کتاب را در پایه‌های مختلف آماده چاپ نماید. (اولین کتاب علوم اجتماعی موجود در آرشیو مربوط به سال ۱۳۳۵ می‌باشد). وزارت فرهنگ در سال ۱۳۴۱ براساس تصویب نامه هیئت وزیران امر تألیف و نشر کتاب‌های درسی را رسماً برعهده گرفت و در اجرای ماده ۴ این تصویب نامه، سازمان کتاب‌های درسی ایران تأسیس شد (همان: ۱۹). این سازمان وظیفه تهیه برنامه‌داری و محتوای آموزشی را برعهده داشت. در این راستا گروه‌های مختلف برنامه‌ریزی درسی و تألیف کتب در این سازمان به‌وجود آمد که از آن جمله گروه علوم اجتماعی می‌باشد که در این سازمان شکل گرفت.



ویژگی های محتوای کتب علوم اجتماعی دوره متوسطه قبل از انقلاب اسلامی

با توجه به اینکه راهنمای برنامه درسی مدونی در تألیف کتب درسی علوم اجتماعی قبل از انقلاب وجود نداشته و تألیف آن کتب در شورایی مرکب از مؤلفین و صاحب نظران با عنایت به اسناد بالادستی از جمله قانون اساسی آن زمان تألیف و تدوین می شده است. با نگاهی اجمالی و تحلیلی به محتواها و سرفصل های کتب آن زمان می توان هدف های زیر را استنباط کرد و متصور شد:

- آشنایی دانش آموزان با مفاهیم اجتماعی
- آشنایی با قانون اساسی
- آشنایی با سازمان های اجتماعی موجود جامعه
- آشنایی با نهادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه (خانواده، مدرسه، اقتصاد، حکومت و...)
- آشنایی با قانون مدنی و تجارت و کاربرد قانون و قوانین در زندگی روزمره
- تقویت هویت ملی متناسب با ارزش های نظام استبدادی پهلوی

ویژگی های محتوای کتب علوم اجتماعی دوره متوسطه بعد از انقلاب اسلامی

با توجه به مبارزات اجتماعی و سیاسی مردم ایران در مبارزه با استبداد داخلی و پیروزی آنان در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ و ایجاد نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام مستقل و آزاد و دارای مبانی ایدئولوژیک، کتب درسی علوم اجتماعی نیز متأثر از این رویداد و پدیده بزرگ و تاریخی ملت ایران شد.

بدین لحاظ در یک مرور اجمالی بر کتب درسی علوم اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی ویژگی های ذیل از آن استنباط می شود:

۱. تحلیل عقلانی پدیده های اجتماعی و القای این تفکر به دانش آموزان
۲. ایجاد بینش و دید جامعه شناسانه برای بررسی پدیده های اجتماعی به دانش آموزان
۳. تبیین جایگاه دین اسلام در ایجاد تحولات اجتماعی و سیاسی به ویژه در قرن جدید
۴. وجود سنت های الهی و توحیدی در جامعه
۵. آشنایی دانش آموزان با مفاهیم سازمان ها و نهادهای اجتماعی داخلی و خارجی اجتماعی

۲ آموزش علوم اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷

آموزش و پرورش بعد از انقلاب اسلامی تحولات ساختاری و محتوایی زیادی متناسب با اصول و اهداف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی انقلاب اسلامی را در خود ایجاد کرد و آموزش علوم اجتماعی مورد توجه در حوزه آموزش و پرورش قرار گرفت. در بخش ساختار رسمی و فوق برنامه: تأسیس امور تربیتی، تشکل های دانش آموزی (پیشگازان، فرزندانگان، سازمان دانش آموزی و...) و در بخش برنامه درسی رسمی تشکیل و سازماندهی گروه علوم اجتماعی، تهیه اولین راهنمای برنامه درسی علوم اجتماعی در سال ۶۹-۶۸، تهیه و انتشار مجله رشد علوم اجتماعی ویژه معلمان در پاییز سال ۱۳۶۸، تهیه کتاب های درسی جدیدالتألیف تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی، راهنمایی، متوسطه در اوایل انقلاب اسلامی و دهه ۱۳۶۰ و ادغام دو سازمان پژوهش و سازمان نوسازی آموزشی تحت عنوان سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی در سال ۱۳۵۸ (که وظیفه تحقیق، برنامه ریزی، تألیف، چاپ و توزیع کتاب های درسی کلیه دانش آموزان کشور و انتشار مواد کمک آموزشی را برعهده گرفت) و تهیه و اجرای طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران از جمله این اقدامات مهم در حوزه آموزش علوم اجتماعی است.

در اسفند ۱۳۹۱ برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران به تصویب شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید. در تمامی این طرح ها آموزش علوم اجتماعی و تربیت شهروندی اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. در سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران بخش اصول ناظر بر برنامه درسی و تربیتی اصل ۲-۳ بر تقویت هویت ملی و اصل ۵-۳ بر اعتبار نقش پایه های خانواده تأکید دارد (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱: ۱۰). همچنین در بخش الگوی هدف گذاری در قسمت ساحت های تربیت بر رابطه با خلق خدا (سایر انسان ها) و رابطه با خلقت و طبیعت و در قسمت عناصر شایستگی های پایه بر تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق تأکید شده است (همان: ۱۹-۱۵). در بند ۸ سند برنامه درسی ملی بخش حوزه های تربیت و یادگیری ۱۱ حوزه زیر بیان شده اند:

۱. حکمت و معارف اسلامی، ۲. قرآن و عربی، ۳. زبان و ادبیات فارسی، ۴. فرهنگ و هنر، ۵. سلامت و تربیت بدنی، ۶. کار و فناوری، ۷. علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، ۸. ریاضیات، ۹. علوم تجربی، ۱۰. زبان های خارجی، ۱۱. آداب و مهارت های زندگی و بنیان خانواده (همان: ۲۰-۱۹).

با نگاه اولیه ملاحظه می شود که سه حوزه: فرهنگ و هنر، علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، آداب و مهارت های زندگی به صورت مستقیم به مباحث آموزش علوم اجتماعی اختصاص دارند.

منابع

۱. موسی پور نعمت الله (۱۳۸۲)، مبانی برنامه ریزی آموزش متوسطه، انتشارات رشد
۲. برنامه درسی ملی مصوب اسفند ۱۳۹۱ شورای عالی آموزش و پرورش
۳. کلیه کتب علوم اجتماعی از ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۱
۴. رون، سید امیر و معافی (۱۳۹۱)، اصول و مبانی برنامه ریزی درسی، انتشارات جامعه شناسان.

جدول بررسی فهرست کتب درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه از سال ۱۳۳۵ تاکنون (۱۳۹۲)

سال‌های مورد بررسی ۱۳۳۵-۱۳۴۵	
وقایع اجتماعی در سال‌های مورد بررسی	برجسته‌ترین سرفصل‌های کتاب
<p>۱. کودتای ۲۸ مرداد علیه دولت ملی دکتر مصدق</p> <p>۲. حاکمیت مطلق دیکتاتوری پهلوی</p> <p>۳. حضور مستشاران آمریکایی و سایر کشورهای خارجی در ایران</p> <p>۴. تثبیت حاکمیت سلطنتی پهلوی</p> <p>۵. تصویب قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی</p> <p>۶. آغاز اصلاحات ارضی در ایران و افزایش نقش دولت در روستاها و ترویج مصرف‌گرایی</p> <p>۷. قیام مردم مسلمان ایران در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ به رهبری حضرت امام خمینی (ره)</p>	<p>۱. زندگی اجتماعی</p> <p>۲. یک کار اجتماعی چگونه باید اداره شود؟</p> <p>۳. خانواده</p> <p>۴. لزوم همکاری و علاقه‌مندی به امور کشور</p> <p>۵. توجه مخصوص به بهداشت عمومی</p> <p>۶. شهرداری (بلدیه) و انجمن شهر و قوانین مربوطه</p> <p>۷. اوراق شناسنامه و لزوم ثبت وقایع</p> <p>۸. اهمیت وطن و علاقه و وظایف انسان نسبت به آن</p> <p>۹. لزوم دفاع و فداکاری در راه میهن</p> <p>۱۰. قانون اساسی ایران و مختصری از آن</p> <p>۱۱. ملت</p> <p>۱۲. قوای سه‌گانه</p> <p>۱۳. آزادی</p> <p>۱۴. احزاب سیاسی</p> <p>۱۵. حقوق (حقوق مدنی، بازرگانی، جزایی، اساسی، بین‌الملل)</p> <p>۱۶. دستگاه‌های سازمان ملل متحد</p> <p>۱۷. اقتصاد</p> <p>۱۸. شهر</p> <p>۱۹. منابع درآمد دولت</p> <p>۲۰. بیمه و شرکت‌های تعاونی</p> <p>۲۱. روابط خارجی</p> <p>۲۲. سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی شهری (شهرداری، شهربانی، بیمه، انجمن شهر، شورای اداری)</p> <p>۲۳. روش علمی، روش انتخاب موضوع، اسباب کار، خانواده، ازدواج، بهداشت خانواده، تفریح، مسکن، اداره امور خانواده</p> <p>۲۴. تأثیرگذاری در خانواده، تفریح، شغل و پیشه</p>
سال‌های مورد بررسی ۱۳۴۶-۱۳۵۵	
وقایع اجتماعی در سال‌های مورد بررسی	برجسته‌ترین سرفصل‌های کتاب
<p>۱. آغاز رفرف‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در ایران با عنوان انقلاب سفید یا انقلاب شاه و ملت به تبعیت از سیاست‌های آمریکا و غرب</p> <p>۲. آغاز سیاست کنترل جمعیت</p> <p>۳. افزایش شتابناک قیمت نفت و آغاز سیاست درهای باز و واردات گسترده برای ترویج فرهنگ مصرف‌گرایی.</p>	<p>۱. زندگی اجتماعی</p> <p>۲. خانواده</p> <p>۳. لزوم همکاری و تشریک مساعی</p> <p>۴. همکاری در امور اجتماعی و زندگی شهری</p> <p>۵. اوراق شناسنامه</p> <p>۶. سازمان‌ها و نهادهای شهری</p> <p>۷. مختصری از تاریخ ایران قبل از مشروطه و قانون اساسی</p> <p>۸. تعریف جامعه و مقصود از تعلیمات اجتماعی</p> <p>۹. معرفی شهر و نهادها و سازمان‌های شهری جدید</p> <p>۱۰. معرفی قانون اساسی</p> <p>۱۱. آشنایی با ملت و حکومت و قوای سه‌گانه و تشکیلات آن‌ها</p> <p>۱۲. آشنایی با قانون مدنی</p> <p>۱۳. آشنایی با سازمان‌ها و نهادهای بین‌الملل</p> <p>۱۴. آشنایی با رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی</p> <p>۱۵. آشنایی با بحران سازمان دفاع غیرنظامی و بنیادهای خیریه و امدادی</p> <p>۱۶. آشنایی با احزاب و تشکل‌های مدنی (سازمان‌های کاری)</p>
سال‌های مورد بررسی ۱۳۶۵-۱۳۵۶	
وقایع اجتماعی در سال‌های مورد بررسی	برجسته‌ترین سرفصل‌های کتاب
<p>۱. پیروزی انقلاب اسلامی ایران و ایجاد نظام جمهوری اسلامی ایران</p> <p>۲. آغاز جنگ تحمیلی و اشغال مناطقی از جنوب و غرب کشور توسط رژیم بعث عراق</p> <p>۳. اجرای عملیات‌های بزرگ در جنگ تحمیلی و آزادسازی خرمشهر و ...</p> <p>۴. آغاز تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران از سوی غرب</p> <p>۵. قطع رابطه ایران و آمریکا به‌دنبال حمایت آمریکا از شاه مخلوع</p> <p>۶. ایجاد بحران‌های سیاسی، ترور و ... شهادت بزرگان و نخبگان انقلاب اسلامی ایران</p>	<p>۱. مفاهیم اجتماعی</p> <p>۲. خانواده و تنظیم خانواده و علل و لزوم اجرای آن</p> <p>۳. مدارس و نقش مدرسه در ارشاد و سازندگی نیروی انسانی</p> <p>۴. شغل و ویژگی‌های آن</p> <p>۵. اوقات فراغت</p> <p>۶. معاشرت‌های خانوادگی</p> <p>۷. برنامه‌ریزی و مدیریت سالم</p> <p>۸. اوقات فراغت</p> <p>۹. سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی بشری</p> <p>۱۰. سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی بین‌المللی</p> <p>۱۱. تفکیک قوا</p> <p>۱۲. محیط زیست</p> <p>۱۳. ایمنی و مدیریت بحران</p> <p>۱۴. حقوق مدنی و حقوق شهروندی</p> <p>۱۵. سازمان‌ها و نهادهای امدادی و خیریه</p> <p>۱۶. مفاهیم علمی جامعه‌شناسی (جامعه‌شناسی، فرهنگ، جمعیت‌شناسی، اجتماعی شدن، جامعه‌گرایی انسان، فرایندها یا جریان‌های اجتماعی، کجروی‌های اجتماعی)</p> <p>مکاتب جامعه‌شناسی، عقاید، ارزش‌ها و رویارویی فرهنگ‌ها</p> <p>۱۷. نگاهی به بینش اجتماعی اسلام، خانواده آموزش و پرورش، اخلاق، حقوق، دین و سیاست، جامعه و صنعت، بحثی پیرامون پیشرفت و عقب‌ماندگی، وسایل ارتباط جمعی، نابودی منابع طبیعی، از خودبیگانگی</p> <p>۱۸. سخنی در باب روش تحلیل اجتماعی بر پایه بینش اسلامی، انگیزه‌های انقلاب در اعتقادات مردم، رهبری، روحانیت، شهادت</p> <p>۱۹. شکل‌های حکومت، حکومت اسلامی</p> <p>۲۰. جریان‌های عمده سیاسی جهان معاصر</p>

در نظام آموزشی قبل از مشروطه، معلم در انتخاب محتوای آموزش‌های خود آزاد بود. در این دوره منابع و محتوا و مواد یادگیری محدود نبودند و معلم برای انتخاب محتوا از طرفی به توان یادگیرنده و از طرف دیگر به باسواد کردن او توجه داشت و هدف از آن رفع حوائج روزمره زندگی بود. به همین دلیل، معلمان بیشتر در پی آن بودند که محتوایی استفاده کنند که بعداً در زندگی فردی کاربرد داشته باشد. روح حاکم بر این دوره، روح مکتب‌خانه‌ای بود که آزادی در انتخاب محتوا و استقلال معلم محورهای اصلی آموزش را تشکیل می‌داد

جدول بررسی فهرست کتب درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه از سال ۱۳۳۵ تاکنون (۱۳۹۲)

سال‌های مورد بررسی ۱۳۶۶-۱۳۷۵	
وقایع اجتماعی در سال‌های مورد بررسی	برجسته‌ترین سرفصل‌های کتاب
<p>۱. پایان جنگ تحمیلی و دفاع مقدس ۲. آغاز سیاست سازندگی در جمهوری اسلامی ایران ۳. وفات حضرت امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران ۴. انتخاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله) به‌عنوان رهبر انقلاب اسلامی و ولی‌امر مسلمین از سوی مجلس خبرگان ۵. آغاز اجرای اولین و دومین برنامه کلان توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشور ۶. آغاز هجرت‌های فرهنگی دولت‌های استعماری و غربی علیه جمهوری اسلامی ایران</p>	<p>۱. همان مطالب سال‌های ۶۴ ۲. نگاهی به بینش اجتماعی اسلام ۳. دین و سیاست ۴. خانواده ۵. آموزش و پرورش ۶. حقوق ۷. اخلاق ۸. جامعه و صنعت ۹. پیشرفت و عقب‌ماندگی و وسایل ارتباط جمعی ۱۰. جمعیت‌شناسی ۱۱. جامعه و انواع آن، نهادهای اجتماعی، جامعه‌پذیری و کنترل اجتماعی، فرهنگ، بوم‌شناسی انسانی، جمعیت‌شناسی ۱۲. انواع جامعه، گروه‌های اجتماعی، قشربندی و طبقات اجتماعی نهادهای اجتماعی، بوم‌شناسی انسانی، جمعیت‌شناسی ۱۳. آشنایی مقدماتی با چند مفهوم علوم اجتماعی، خانواده، گروه نظام اقتصادی ۱۴. آشنایی با جامعه‌شناسی روستایی، گفتاری در زمینه جامعه‌شناسی صنعتی، آشنایی با جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ۱۵. جمعیت و نظام آموزش، جمعیت و نظام اقتصادی، جمعیت و نظام اجتماعی، سیاست‌های جمعیتی ۱۶. نظام فرهنگی، نظام فرهنگی در زندگی اجتماعی، انتقال فرهنگ در رسانه‌های جمعی، فرهنگ و فرد</p>
سال‌های مورد بررسی ۱۳۷۶-۱۳۸۵	
وقایع اجتماعی در سال‌های مورد بررسی	برجسته‌ترین سرفصل‌های کتاب
<p>۱. تغییر دولت و آغاز اصلاحات سیاسی و فرهنگی ۲. آغاز اجرای برنامه سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی کشور ۳. اجرای قانون شوراها اسلامی شهر و روستا ۴. رشد و توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران ۵. حضور نظامی و متجاوزانه حکومت‌های استعماری (آمریکا و ناتو) در منطقه خاورمیانه ۶. گسترش تهاجم فرهنگی غرب علیه ایران و اسلام</p>	<p>۱. همان مطالب کتب سال‌های ۶۴ تا ۷۵ ۲. جامعه و محیط اجتماعی آن، روابط سیاسی میان جوامع، روابط اقتصادی میان جوامع، روابط فرهنگی میان جوامع ۳. شکل‌گیری زندگی اجتماعی، نظام اجتماعی، نظام خانواده، نظام اقتصادی، نظام سیاسی ۴. نقش، ارزش، مزایای نابرابری‌های اجتماعی، هویت ۵. نظام فرهنگی، نظام فرهنگی و زندگی اجتماعی، انتقال فرهنگ رسانه‌های جمعی، فرهنگ و فرد</p>
سال‌های مورد بررسی ۱۳۹۲-۱۳۸۶	
وقایع اجتماعی در سال‌های مورد بررسی	برجسته‌ترین سرفصل‌های کتاب
<p>۱. آغاز دهه پیشرفت و عدالت در جمهوری اسلامی ایران ۲. آغاز کار دولت جدید با شعار عدالت و مهرورزی ۳. تشدید بحران در روابط ایران و غرب با صدور قطعنامه‌ها علیه ایران ۴. افزایش شتابان قیمت نفت ۵. افزایش تحریم‌های غرب و سازمان ملل علیه ایران ۶. آغاز جنبش‌های آزادیخواهانه مردم مسلمان کشورهای منطقه ۷. قطع سوبسید کالاهای اساسی و آغاز سیاست هدفمندی یارانه‌ها و پرداخت یارانه نقدی ۸. آغاز سیاست‌های تشویق رشد جمعیت ۹. حضور نظامی و متجاوزانه حکومت‌های استعماری (آمریکا و ناتو) در منطقه خاورمیانه ۱۰. رشد سریع علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران</p>	<p>۱. همان مطالب کتب سال‌های ۸۰-۶۴ ۲. شناخت اجتماعی، شناخت اجتماعی - انواع شناخت علمی - شناخت اجتماعی تجربی - شناخت اجتماعی عقلی، شناخت اجتماعی شهودی - شناخت اجتماعی در قرآن ۳. جهان اجتماعی (جهان اجتماعی و جهان طبیعی و لایه‌های جهان اجتماعی) جهان اجتماعی - پیامدهای جهان اجتماعی - انواع جهان اجتماعی ۴. علوم اجتماعی (کنش انسانی، علوم انسانی، اهمیت علوم انسانی، کنش اجتماعی، علوم اجتماعی، تاریخچه جامعه‌شناسی، پیشینه علوم اجتماعی در یونان و جهان اسلام) ۵. نظام جهانی، تکوین نظام جهانی، گسترش جغرافیای نظام جهانی ۶. نهادمندی نظام جهانی، جهانی شدن اقتصاد، دهکده جهانی نابرابری در نظام جهانی، اهداف دولت‌ها در نظام جهانی، روش‌ها و وسایل دستیابی به اهداف، ایران و نظام جهانی، جایگاه ایران در نظام جهان</p>